

Heller Ágnes

Olvasónapló 2015–2016

Részlet

Utazás Péterékkal az Auer Hegedűfesztiválra. Az előadásokra délután és este kerül sor, így napközben megint élvezem a napi két-három órás úszást, 35 fokos melegben, a már nem is hűsítő Balatonban.

A fesztivál igazolta, hogy van keletje a kezdeményezésnek. Kiderült, hogy az emberek nyáron sem pusztán tinglitanglira szomjúhozna és hülyeségekre áhítoznak. A program több mint fele klasszikus és modern „komoly” zene, augusztusban, a hőségben is megtöltött minden termet. S a szervezők, köztük elsősorban Kováts Péter, az Auer-hagyomány ápolója kitűnő műsort hozott össze. Mindannyian meghatódtunk, amikor a híres Borodin Quartet első hegedűse, a számos ismétlés után, a neki ajándékozott virágcsokrot Auer Lipót képe alá helyezte. Ideje volt, hogy az, akinek a nevét Oroszországban és Amerikában egyaránt jól is merik, szülőhazájában, szülővárosában se maradjon ismeretlen.

Az a két könyv azonban, melyeket a Balatonpartra hoztam, nem illett a kék éghez, a sima vízhez, ahogy a hegedű- és csellójátékhoz sem. De Kőbányai János, a *Múlt és Jövő* kiadó vezetője rám parancsolt, hogy nézzem át őket a *Saul fiáról* írott soraim kiegészítéseként. Nagyobb kontrasztot el sem lehet képzelni. Hogy az utolsó napon ezekhez a súlyos írásokhoz egy vigasztaló kisregényt is hoztatdottam, lelkem megnyugtatóra szolgált.

Nyiszli Miklós
DR. MENGELE
BONCOLÓORVOSA VONTAM
AZ AUSCHWITZI KREMATÓRIUMBAN

Gideon Greif
WE WEPT WITHOUT TEARS
[Könnyek nélkül sírtunk]

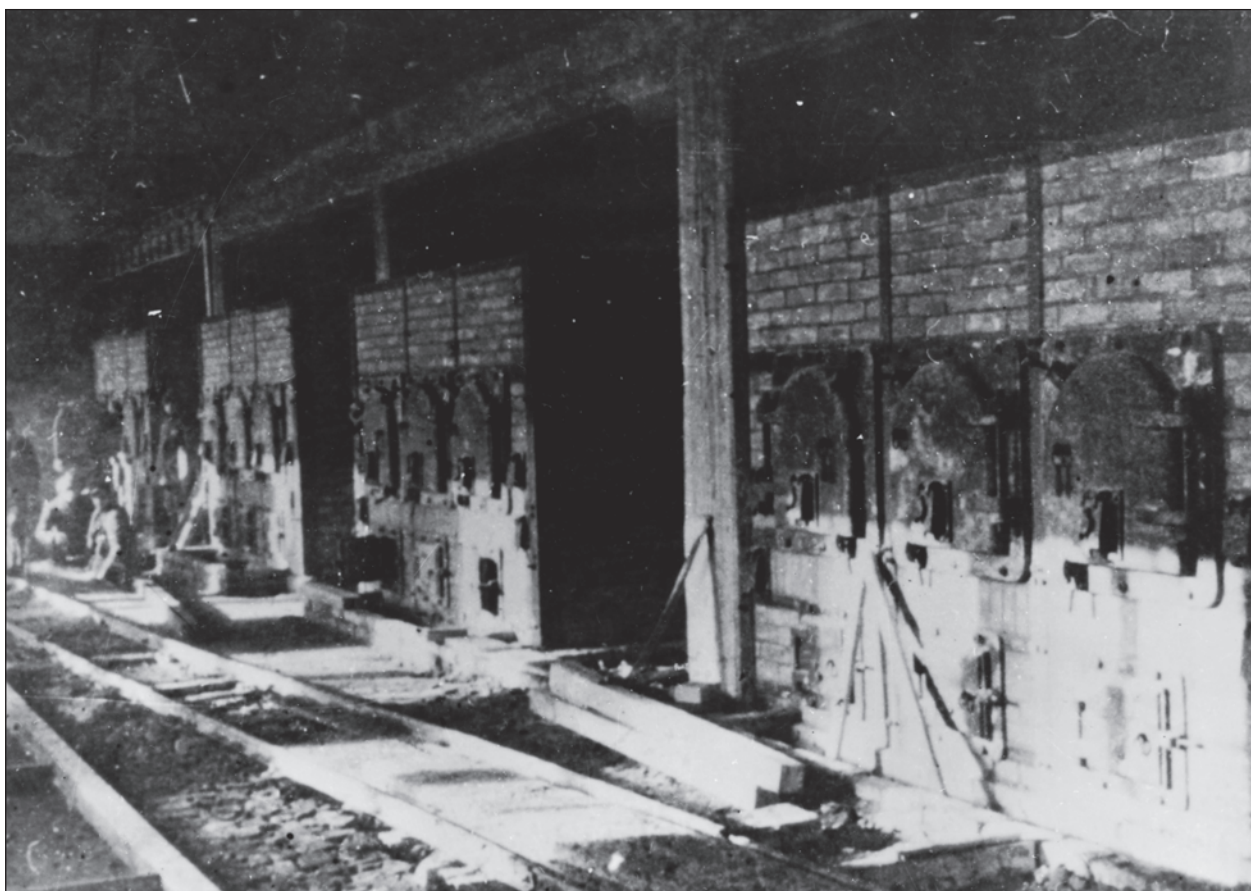
Nyiszli Miklós könyve nemcsak ugyanolyan meg-rázó maradt, mint mikor gimnazista koromban folytatásban először olvastam, hanem ugyanolyan

autentikus is. Sok mindent akkor nem értettem, amit most értek. Akkor nem tudtam, hogy mi a Sonderkommando, s nem is érdekelt. Csak a magyar zsidóság (s benne az apám és az unokahúgom) halálának „helyszínéről” és „módjáról” akartam mindent megtudni. S meg is tudtam mindent. Arra még emlékszem, hogy milyen mélyen bántott egy Nyiszli-karikatúra azzal a szöveggel, hogy „Nyiszli voltam Zágsonban”. Azért emlékszem, mert annyira felháborított. Ma nem így gondolkoznék, mert most érzem a „viccben” kifejeződő kimondhatatlan fájdalmat. (Talán valaki utánakereshetne ennek az akkori sajtóban.)

Sok mindenre „kapcsolok” most ebben a könyvben, ami akkor nem érdekelt. Így amióta olvastam Görög Sándor könyvét (*Repkényszaggatás*), fontossá vált számomra Görög Dénes sorsa. Azé az orvosé, aki Nyiszli mellett a boncteremben „dolgozva” pszichésen nem bírta a „munkát”, és összeroppant. Halála előtt arra kérte Nyiszlit, hogy ha életben marad, menjen el Sándorkához. Újra el kellene olvasnom a *Repkényszaggatást*, hogy megtudjam, megtette-e.

Az igazat megvallva, nem érdekelt annak idején a Sonderkommando lázadása sem, az egyetlen felkelés Auschwitz történetében. Csak *A szürke zóna* című amerikai film keltette fel figyelmemet evvel kapcsolatban. Most, hogy újraolvasom Nyiszlit, veszem észre, hogy a film mely helyeken „retusált”. Így a filmben a Sonderkommando rejtegeti a gázkamrában csodával határos módon életben maradt lányt, de Nyiszli a valót írja meg: bár magához térítik a lányt, és segíteni akarnak rajta egy megvesztegetett SS segítségével, erre nem volt mód. Az történt a lánnyal is, mint a *Saul fiában* a csodával határosan életben maradt fiúgyermekkel.

Nyiszli könyvének autentikussága sok tényező eredője. A legfontosabb az, hogy szemben a Greif-könyv interjúalányaival, csupán két évvel később jegyezte le a tapasztaltakat. Nemcsak azért fontos ez, mert két év alatt nem halványul el az emlékezet, s nemcsak azért, mert Mengele közvetlen alattvalójaként bejárhatta az egész tábor, látta mind a

Az auschwitzi krematórium kívülről és belülről. Az Auschwitz Múzeum tulajdona

négy krematóriumot, volt az erdőben, a ligetben, a Visztula egyik ágának (Sola) partján. Mindazokon a helyeken, amelyeket a *Saul fiában* viszontlátunk. Ennél többről is van szó. Mikor Nyiszli megírta tanúvallomásnak szánt könyvét, még nem volt Auschwitz-irodalom. Akkor még senki sem beszélt a bűnös Sonderkommandókról, senki sem említette meg a „sonderek” lázadását. Messze volt még az Eichmann-per, s Hannah Arendt a sonderkommandósokat gyilkosokként megbélyegző könyve. Akkor még nem kellett védekezni, mentegezőzni. Világos volt, mint a nap, hogy a sondereket válogatták, nem ők jelentkeztek, s hogy minden negyedik hónap végén meggyilkolták őket, s ezt mind-egyikük tudta is. Évtizedek teltek el mire a Greif-könyvben szereplő sonderek vallomást tettek. Egyikük sem lehetett a lázadás résztvevője, mint-hogy azok közül egyetlen ember sem maradt életben. Azt a tizenkettőt, akik átúsztak a folyón, s akik a *Saul fiában* is szerepelnek, az SS (Nyiszli szerint egy lengyel nő feljelentésére, de ez csak találgatás) visszahozta, s a többiekkel együtt tarkón lőtte.

Nyiszli tehát azt írta meg, amit tapasztalt, amit látott, amit tudott. Fényképező-memória persze nincsen, de a traumatikus tapasztalat felnőtt és tudatos ember esetében mélyen rögződik, és elfelejtetlennél válik. Ha valakinek naponta halálra ítéletet kell kísérnie a gázkamrába, majd hullákat liften cipelnie a krematóriumba, megszűnik gondolkozni, mindez számára megszokottá válik. Azaz, azzá kell válnia, hogy még egy napot túléljen. S az ember általában élni akar. Nyiszlinek olyan ikreket kellett boncolnia, akiket néhány órával korábban életben látott. Nyugtatókat szed, hogy bírja. De az ember bírja, ha életben akar maradni. Hozzáteszem, hogy a sonderek közül egyetlenegy sem volt gyilkos. Nem is volt mivel ölniük addig, amíg fegyvert nem szereztek, s akkor az SS-t ölték.

Hadd térjek rá most röviden Gideon Greif könyvére. Kétségtelen érdeme, hogy összegyűjtötte a néhány túlélő sonderkommandóssal készült interjúkat. Már régen ideje volt őket rehabilitálni Arendt moralista rágalmai ellen. Az interjúk közül a legkorábbi negyven évvel, kettő hatvan évvel (!) az „események után” készült. Kivételesen minden megkérdezett vagy Izraelben él, vagy ott élt.

A halálgár leírásában a vallomások többnyire megegyeztek, ez az, ami pontosan rögződött az emlékezetben. S ezt így látjuk a *Saul fiában* is. Ugyancsak majdnem mindenben megegyeztek az interjúalanyok a sonderkommandósok ellátásáról, elszállításáról szóló beszámolóikban. Ezeket a leírásokat a *Saul fia* pontosan követi.

Ugyanakkor számos interjú tele van olyan hihe-

tetlen történetekkel, melyek bizonyára a fantázia termékei.

Tudjuk, Nyiszli 1946-os és e könyv interjúalanyainak 63-as vagy 93-as (!) beszámolóit közé esik az egész Auschwitz-irodalom, a filmeket, továbbá a sonderekről szóló elhíresült vádak is beleértve. Nem csoda, hogy a volt sonderesek hosszú ideig úgy védték meg múltjukat, maguk előtt is, hogy védekező történeteket fantáziáltak. Például a gázba indulók bölcs tanácsairól, vagy akár egy nyolcéves kislány szájából elhangzó vádiratról, esetleg egy jom kippur nagy megünnepléséről. Biztos, hogy az elbeszélők, negyvenhatvan év múltán, pszichésen érthető védekező fantáziáik termékét igaznak hitték, és igazként beszélték el. De ez még nem hatalmazta fel az előszót író Gideon Greifet, hogy ezeket a sztorikat, kiemelten, tényként adja elő.

Csak ismételnem, hogy minden érdem Greifé, hogy összegyűjtötte a Sonderkommando rehabilitációját szolgáló interjúkat. Ez azonban nem menti elfogultságát. A felkelésről szóló beszámolója nem a felkelésről szól, hanem a cionista (vagy kommunista?) ellenállókról a lágeren belül, azokról, akik – saját beszámolója szerint-is – lebeszéltek a sonderkommandósokat a lázadásról. Két dolog ezekből az elbeszélésekből (illetve az interjúalanyok elbeszéléseiből) azonban ebben a vonatkozásban is hitelt érdemel. Az egyik az a feltevés, hogy az ellenállásban részt vevő Dragon testvérek csempészték be a három géppisztolyt a sonderekek számára, s az, hogy a három lány, aki a hadianyaggyárból a robbanóanyagot eljuttatta, az ellenállási csoporthoz tartozott. E három lány (akiket felakasztottak) nevét ismerjük. A Dragon testvérek nevét (velük is készült egy interjú) pedig Nyiszli is említette.

Nem vagyok éppen nagy nacionalista, de azért zavart Greif könyvének egyoldalúsága. Mintha Auschwitz-Birkenauinak kizárólag lengyel (és cionista) áldozatai lettek volna. Tudtommal a zsidó áldozatok több mint kétharmada magyar volt. (A politikaiak közül, Auschwitz főtáborban, persze túlsúlyban voltak a lengyelek, de ott nem volt Sonderkommando.) A félmillió magyar zsidóról egy árva szó sem esik. Mi több, mikor Greif Nyiszlire (egyszer mégis) hivatkozik, könyvének címét nem tudja magyarul rendesen leírni, s Görög Dénes neve Denes Gregként szerepel (!).

Hogy pontosan kik voltak a Sonderkommando lázadásának főszereplői, sosem fogjuk persze megtudni, mivel kivétel nélkül mindegyiküket megölték. De az, hogy voltak magyarok közöttük, bizonyos. Különben vajon hogyan, milyen nyelven beszélt volna az egyik szervező Nyiszlivel, aki jiddisül nem értett? Németül? Hogy az SS megértse? (Az

amerikai filmben magyarul beszélnek, a *Saul fiában* magyarul is.) Különbözik minden krematóriumnak saját kommandója volt, s bár úgy tűnik, hogy legalább három közöttük részt vett a lázadásban, még ebben sem lehetünk biztosak.

A legmegbízhatóbb tanú ebben is Nyiszli, az első krematórium Sonderkommandójának tagja, már azért is, mert bevallja, hogy sok mindent nem értett s nem látott. Neki azt mondta egy (magyar) szervező, hogy éjszaka ki fognak törni a táborból, s hogy ehhez megvan az elégséges fegyverük. De a lövöldözés két óra körül kezdődött. Nyiszli árulásra gyanakodott, s nem arra, hogy őt félrevezették volna. Közben folytak a robbantások, valaki azt a hírt hozta, hogy nem árulás történt, hanem az egyik krematóriumnál az SS kezdte meg a sonderekek kivégzését, s azok álltak ellen. Nem tudjuk, hogy ez valóban véletlen volt-e. Nem tudjuk, mi történt volna, ha meg tudják várni az éjjelt, és szökni próbálnak. Akkor bizonyára megmenekülhettek volna néhányan.

Nyiszli beszámolója szerint a tizenkét sonderes közül csak négyen maradtak életben (köztük ő és a már megtört Görög Dénes), s egyikük sem tudta pontosan, hogyan is történt. Az SS-áldozatok számát (akik közül egyet megkéseltek, egyet bedobtak a máglyába) Nyiszli felértékelte, de hogy két krematórium felrobbant és használhatatlanná vált, az túlbecsülhetetlen tény volt, s Hilberg könyvében is szerepel.

A számtalan hazug vagy szentimentális történettel szemben a sonderesek sosem álltak morális dilemma előtt. Sosem volt választásuk halál és gyilkosság között. Mindkettőről mások döntöttek. Nekik hullákkal volt dolguk, s tudták, hogy hamarosan ők is ugyanoda, a krematóriumba kerülnek.

Hogy visszatérjek a filmre: Saul és a lázadók abban különböznek a többiektől, hogy választanak. Nem az a kérdés, hogy a választás tartalma morális-e. Ami morális, az maga a választás. Ők nem eldöntik, hanem létrehozzák maguknak a dilemmát.

S végül, még mindig a Balaton-parton, a kisregényre is sor került.

Minden élet érdekes. S mint Schlegel mondta, mindenki tud egy regényt írni, jelesül saját önéletrajzát. Engem azonban kevés önéletrajz érdekel. Akkor érdekel, ha olyan ember írta, aki különben is érdekel. A többiek esetében jó pontnak számít, ha az önéletrajzíró ugyanabban az időben él, mint én, ugyanazon vagy hasonló helyen ugyanazon vagy hasonlóan ment keresztül, mint én, nyugodtnak éppen nem mondható múlt évszázadunkban. A magammal hozott kisregény megfelelni látszott mind ezeknek a követelményeknek.

Bruck Edith HÁNY CSILLAG VAN AZ ÉGEN?

Már a Petőfi-idézet is megigézett. Bár Bruck Edith hősnének, Anitának az életkorában nekem már Ady volt a szerelmem, mindig nagy költőnek éreztem (nemcsak tartottam) Petőfit, akkor is, amikor később, magyar szakos koromban, ez elavult véleménynek számított.

Anitát Magyarországról deportálták Auschwitzba, ahonnan az egyik táborból a másikba gyalogoltatták, míg Bergen-Belsenben végre felszabadult. Mindenkije odaveszett. Családja, főleg édesanyja vallásos volt, s amikor gyerekkorára gondol, elsősorban az ünnepekre gondol vissza. A háború után egy ideig árvaházban élt, majd rokonokhoz került Prága környékére, ahol házi cselédként tartották. Ott megismerkedett a szexuális élettel – mint a háború után gyorsan mindannyian (biztatva magunkat, hogy mégis élünk) – és a cionistákkal is. (A hatvanas évekig én sosem voltam Csehszlovákiában, bár lehettem volna, mivel a határ menti Susán, ahol nyáron egy mezőgazdasági telepen dolgoztam, jól ismertem az embercsempészeket. Már akkor is voltak ilyenek. Egy volt osztálytársnőmet segítettem is illegális határátlépésében.)

Önéletrajz? Nem tudhatom, csak feltételezem. Miután már könyvet is írtam a témából, csak megismételhetem, hogy minden önéletrajz fikció, nem mintha hamis, kitalált lenne, hanem mert az emlékező az emléknymokat, élménytöredékeket folyamatos elbeszéléssé köti össze, holott senkinek sincs folyamatos emlékezete. Nagy baj lenne, ha volna. Az emléktöredékeket különbözőképpen, igen sokféle képen lehet összekötni. Persze az is lehet, hogy az író, Bruck Edith, aki utóvégre regényeket ír olasz nyelven, emléktöredékeket is „kitalál”. Örülnék, ha nem így volna, mert ennek a történetnek a zamatát az adja, hogy nem kitalált, hogy „éppen így történt”.

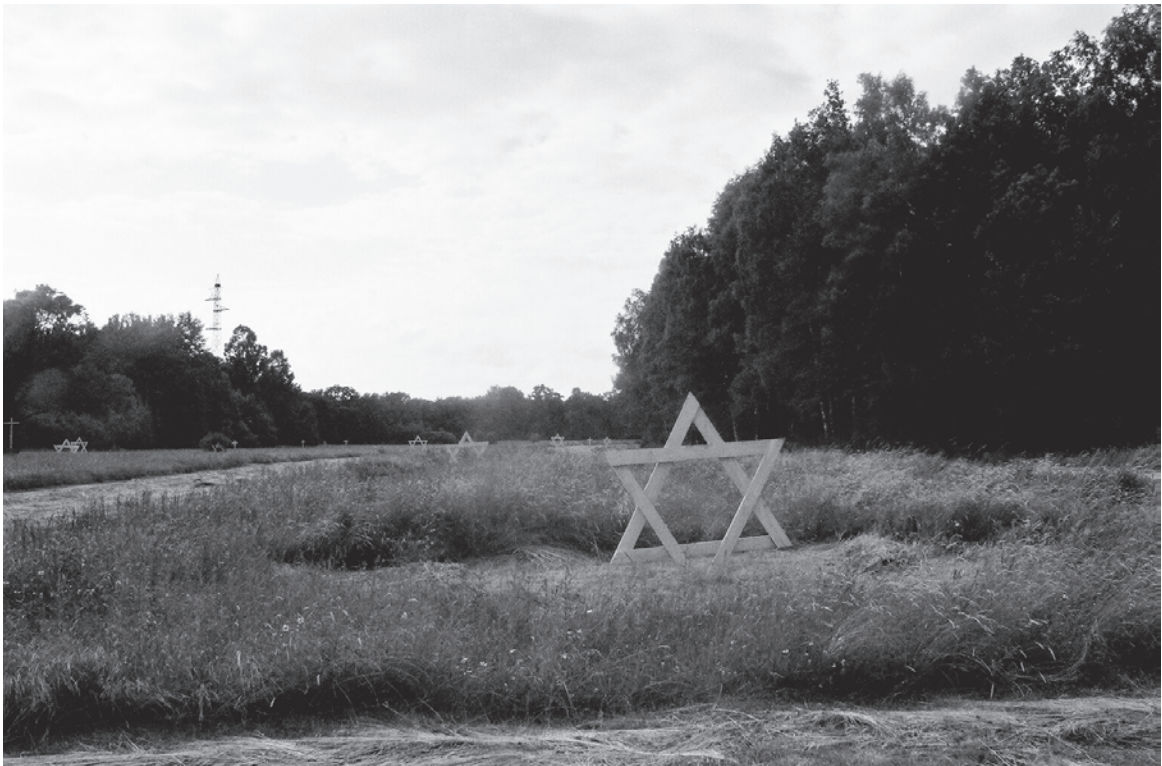
Mindenesetre: egy ilyen zsidó kislány az adott időben (1946–47) nemcsak lehetséges, hanem gyakori is volt. S ha teljes árva volt és szegény, kiszolgáltatott, mint Anita, akkor százszorososan boldog lehetett, ha csatlakozhatott egy *alijá*hoz, még akkor is, ha kevés fogalma volt a cionizmusról. Ilyen tizenhárom éves gyerekekkel voltam én is együtt a Síp utcai, majd az Erzsébet körúti *kén*ben. Fiúkban más volt az ízlésem, mint a regényhősnőnek, már akkor is elsősorban az intelligens arc és beszéd vonzott. De elvadult, durva, Eli típusú zsidó fiúkkal is találkoztam.

Anita rokonai, ezek az elüldözött szudéta-németek lakásába beköltöztetett cseh zsidók, nekem már

azért sem voltak rokonszenvesek, mert azt megtanulhattuk volna már egyszer s mindenkorra, hogy mi más elüldözött lakásába be nem költözünk. Ezenfelül eltitkolták a szomszédok előtt, hogy zsidók, s megtiltották Anitának, hogy akár Auschwitz nevét is kiejtse. Így Anita, más hallgatóközönség híján, az egyéves kishúznak önti ki a szívét. Valóban szerencséje volt, hogy belekerült egy Palesztinába irányított transzportba. Ilyen emberek között, mint

amilyenek az ő rokonai, én két napnál tovább nem bírtam volna ki. Ő azonban lassan, lépésről lépésre szabadítja fel magát.

Aki nem élt ebben az időben, tanulhat róla egyet s mást. Számomra azonban csak egy prágai séta volt tanulságos. Hónap végén utazom Prágába konferenciázni, s minden érdekel, amit erről a városról írnak. Többször voltam ugyan Prágában, de nem az 1947-es Prágában, nem ott, ahol Anita sétált.

Kőbányai János fotója

Az auschwitzi zöld mezők, amelyek felfogták az Apokalipszis füstjét

